

УДК 343.98

DOI <https://doi.org/10.33216/2218-5461-2019-38-2-112-123>

**ТАКТИЧНИЙ АРСЕНАЛ СЛІДЧОГО: СИСТЕМИ
ТАКТИЧНИХ ПРИЙОМІВ ОДЕРЖАННЯ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНИХ
ЗРАЗКІВ ПОЧЕРКУ ТА ПІДПИСІВ**

Качурін С.Г., Семеніхін М.В.

**TACTICAL ARSENAL OF INVESTIGATOR: SYSTEMS
OF TACTICAL RECEPTIONS OF RECEIPT OF EXPERIMENTAL
STANDARDS OF HANDWRITING AND SIGNATURES**

Kachurin S.G., Semenikhin M.V.

У статті досліджено норми діючого законодавства з питань тактики відібрання експериментальних зразків почерку та підписів в умовах протидії, при проведенні судово-почеркознавчих експертиз. Здійснена розробка системи тактичних прийомів та криміналістичних рекомендацій з подолання й попередження протидії осіб, що перевіряються, яка забезпечувала б, швидкість та результативність вирішення завдань досудового слідства та судового процесу при проведенні судово-почеркознавчих експертиз

Ключові слова: *судово-почеркознавча експертиза, зразки почерку й підписів, відібрання проведення почеркознавчої експертизи, системи тактичних прийомів зразків, протидія*

Постановка проблеми. Аналіз слідчої, судової та експертної практики показує, що у слідчих, суддів, адвокатів-захисників виникають значні проблеми при призначенні судово-почеркознавчих експертиз, пов'язані з підготовкою об'єктів, формуванням питань, дослідженням і оцінкою висновку експерта-почеркознавця.

Особливо яскраво зазначені проблеми виявляються при підготовки порівняльних почеркових матеріалів, коли особа, яка перевіряється, протидіє проведенню почеркознавчої експертизи. Це призводить до низької результативності судово-почеркознавчих досліджень або відмови від проведення експертиз. Це викликало потребу у функціонуванні нових процесуальних методів і способів в обсязі реалізації прав і свобод людини, а також нової криміналістичної методології. Для цього, як

зазначає В.В.Шабанов, доцільно мати необхідний тактичний і стратегічний засіб – систему технологій, що складають композицію криміналістичного забезпечення оперативно-розшукової діяльності, розслідування, обвинувачення, захисту і судової діяльності [1, с.10]. Це і зумовлює виокремити й дослідити нові підходи до розроблення криміналістичних засад забезпечення діяльності слідчих, суддів та адвокатів.

Тому, актуальність теми дослідження визначається необхідністю розробки системи тактичних прийомів та криміналістичних рекомендацій з подолання й попередження протидії осіб, що перевіряються, яка забезпечувала б, швидкість та результативність вирішення завдань досудового слідства та судового процесу при проведенні судово-почеркознавчих експертиз.

Стан дослідження. Теоретичну базу цього дослідження складають наукові праці увагу Р.С. Белкіна, І.Є. Биховського, О.М. Васильєва, В.Г. Гончаренко, В.Г. Доспулова, А.В. Дулова, В.П. Колмакова, Ю.К. Орлова, М.І. Порубова, О.Р. Ратінова, Н.О. Селіванова, М.Я. Сагая, О.Б. Соловійова, В.Ю. Шепітько, М.Г. Щербаківського та інших вчених, зусиллями яких розроблялися основи використання спеціальних знань в різних видах судочинства, створювалася теорія судової експертизи, запроваджувалися ідеї, що відображали сутність і значимість тактико-технологічних засад проведення слідчих дій, вивчення проблем протидії розслідуванню і прийомам її подолання при розгляді тактики проведення таких слідчих дій, як огляд місця події, обшук, допит.

Розкриті ними питання важливі для загального розуміння сутності тактико-технологічних засад проведення слідчих дій, проблем формування та використання тактичних прийомів і групування їх в системи, але це не вичерпує всього різноманіття питань, що мають недостатню визначеність та неналежне теоретичне обґрунтування для ефективного проведення судово-почеркознавчої експертизи і отримання зразків почерку та підписів.

Більш глибокого дослідження потребують спеціальні питання, пов'язані з комплексом існуючих теоретичних й практичних проблем з тактики проведення судово-почеркознавчої експертизи та отримання зразків почерку та підписів в умовах протидії осіб, що перевіряються, які залишаються ще недостатньо дослідженими, що обумовлює актуальність теми даного дослідження.

Постановка завдання. Саме тому, метою дослідження є аналіз теоретичних питань і розробка практичних рекомендацій з тактики відібрання експериментальних зразків почерку та підписів в умовах протидії, при проведенні судово-почеркознавчих експертиз.

У цьому зв'язку, завданням нашого дослідження є розробка тактичних прийомів відібрання експериментальних зразків почерку та підписів, їх систематизація залежно від ситуаційної обумовленості, виявлення особливостей їх реалізації. Це, своєю чергою, повинно забезпечити відповідність головних висновків роботи критерію новизни.

Методика дослідження обрана з урахуванням поставлених завдань.

Виклад основного матеріалу. Правильний вибір відповідних умовам конкретної ситуації тактичних прийомів забезпечує швидкість і результативність вирішення задач розслідування. Цей вибір передбачає «витяг» з безлічі можливих того прийому, який виявиться найефективнішим. Для цього потрібна систематизація тактичних прийомів, яка дозволяє здійснювати необхідний вибір з «блоків» аналогічних за своєю спрямованістю прийомів. На необхідність розробки єдиного класифікаційного апарату тактичних прийомів неодноразово зазначалося в юридичній літературі [2, с.42; 3, с.71].

Проте, складність, і в деяких випадках, неоднозначність визначення тактичних прийомів, специфіка слідчих дій, надали безліч підстав їх класифікації [3, с.87-89; 4, с.12-13; 5, с.33].

На наш погляд, є помилковими спроби створення єдиної універсальної системи, яка включала б все різноманіття тактичних прийомів у всіх їх можливих проявах, оскільки, враховуючи сутність класифікації, така система неминуче міститиме неточності й суперечності.

На підставі аналізу розроблених у криміналістиці загальних положень нами пропонується наступна класифікація тактичних прийомів відібрання експериментальних зразків почерку і підписів в особи, яка перевіряється.

1. За етапами проведення слідчої дії:
 - а) тактичні прийоми, що використовуються при підготовці до відібрання зразків:

вивчення особистості особи, від якої планується відібрання експериментальних зразків почерку і підписів, з метою прогнозування її поведінки під час слідчої дії, аналіз почеркових об'єктів з метою визначення факту виконання їх у незвичайній обстановці, у незвичайному стані; моделювання умов їх виконання та ін.;

б) тактичні прийоми, що використовуються безпосередньо при відібранні зразків почерку і підписів: прискорення або уповільнення темпу написання; надання спеціальних текстів з відповідними буквами, цифрами, словами та ін.

2. За об'єктом впливу:

а) тактичні прийоми, спрямовані на вплив на особу, яка перевіряється: роз'яснення мети відібрання зразків почерку і підписів; використання факту надання свідчень свідків, співучасників про виконання досліджуваного тексту або підписів особою, від якої відбираються зразки та ін.;

б) тактичні прийоми, спрямовані на попереднє дослідження почеркових об'єктів: аналіз почеркових об'єктів з метою визначення їх достатності, зіставності, встановлення ознак спотворення особою, яка перевіряється, свого почерку та ін.

3. За видом слідчої ситуації:

а) у сприятливій ситуації співпраці особи, яка перевіряється, за необхідності використовуються прийоми, зумовлені технологічним процесом відібрання і видом досліджуваного почеркового об'єкту (наприклад, буквений текст або цифрові записи);

б) у конфліктній ситуації протидії особи, яка перевіряється, у формі відмови від надання зразків, спотворення свого почерку, можуть бути виділені такі тактичні прийоми: переконання особи у неправильності зайнятої нею позиції; вплив на позитивні сторони особистості; роз'яснення обвинуваченому положень ст. 45 КК України про звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям і ст. 66 КК України про те, що

щире каяття й активне сприяння розкриттю злочину (у цьому випадку – надання зразків почерку), є обставинами, що пом'якшують покарання; прискорення темпу письма.

4. За характером інформації, що передається особі, яка перевіряється:

а) тактичні прийоми, засновані на демонстрації матеріалізованої інформації: показ підозрюваному, обвинуваченому протоколів відібрання експериментальних зразків почерку і підписів від співучасників, демонстрація висновків експерта-почеркознавця та ін.;

б) тактичні прийоми, засновані на повідомленні словесної, логіко-розумової інформації: повідомлення про надання показань свідками, співучасниками про відомі слідчому дані про виконання досліджуваного тексту або підписів саме особою, від якої відбираються експериментальні зразки, у певних умовах і певним способом; роз'яснення значення щирого каяття та ін.

5. За змістом:

а) тактичні прийоми, що визначають способи дії слідчого (операційні прийоми): вибір місця, умов, технічних засобів відібрання експериментальних зразків і фіксації слідчої дії;

б) тактичні прийоми, що визначають лінію поведінки слідчого (поведінкові прийоми): встановлення психологічного контакту з особою, яка перевіряється, виклад мети й умов проведення відібрання зразків та ін.

При відібранні зразків почерку і підписів застосовується не один тактичний прийом, а комплекс або система взаємозв'язаних прийомів, які залежать від слідчої ситуації, що склалася.

На думку В.С. Комаркова, системи тактичних прийомів проведення окремих слідчих дій мають подвійну структуру: з одного боку, вони за своєю природою відносяться до певного виду слідчої дії (наприклад, відібрання зразків для експертного дослідження); з іншого боку, ці системи мають підсистеми, які

існують відповідно до мети проведення конкретної слідчої дії [6, с.72]. Вважаємо, що мають рацію В.Є. Коновалова і В.Ю. Шепітько, на думку яких при створенні систем тактичних прийомів окремих слідчих дій потрібно виходити з їх специфіки, а не з універсальної загальної їх природи. У цьому випадку системи виконуватимуть широку робочу (практичну) функцію, що й визначатиме їх ефективність [7, с.30].

Ми дотримуємося сталого у криміналістичній літературі визначення, даного Р.С. Белкіним, згідно з яким сукупність тактичних прийомів або слідчих дій, яка має на меті вирішення конкретної задачі розслідування, зумовлена цією метою й слідчою ситуацією, називається тактичною комбінацією [8, с.210-213]. У зв'язку з цим, на нашу думку, сукупність тактичних прийомів вживаних при відібранні експериментальних зразків почерку та підписів для експертного дослідження створює тактичну комбінацію, метою якої є одержання репрезентативних, якісних зразків.

Специфіка відібрання експериментальних зразків почерку та підписів визначає необхідність розробки систем тактичних прийомів, зумовлених слідчою ситуацією, яка склалася. Нами виділені такі системи тактичних прийомів.

1. Тактичні прийоми, засновані на результатах попереднього дослідження почеркових об'єктів з метою встановлення обставин та умов їх виконання. Мета застосування цих прийомів полягає у моделюванні обставин і умов відібрання експериментальних зразків почерку та підписів від особи, яка перевіряється. Ці прийоми застосовуються на підготовчій стадії відібрання зразків почерку і підписів.

Система тактичних прийомів цієї групи, як ми показали раніше, широко представлена у літературі. Наприклад, у ході попереднього дослідження досліджуваних почергових об'єктів фахівцем можуть бути встановлені

ознаки: зміни пишучої руки (ліворучне написання), наслідування друкарського тексту та ін. У зв'язку з цим у ході підготовки до відібрання експериментальних зразків почерку та підписів слідчий обирає найефективніші прийоми, застосування яких зумовлене властивостями почеркового матеріалу та умовами його виконання, й моделює хід майбутньої слідчої дії, тобто її технологічний процес. Наприклад, якщо досліджуваним почерковим об'єктом буде «ліворучний» текст, то у процесі відібрання експериментальних зразків, разом зі зразками почерку, виконаними звичною рукою, необхідно відбирати й зразки почерку зі зміною пишучої руки.

2. Тактичні прийоми, спрямовані на одержання зразків почерку особи, яка перевіряється, у ситуації можливої її відмови. Ці прийоми застосовуються у ході підготовки до проведення судово-почеркознавчої експертизи, коли в результаті вивчення особи обвинуваченого (підозрюваного) слідчим буде зроблений прогноз про вірогідну відмову особи надавати зразки для порівняння.

У цій ситуації слідчий не повинен заздалегідь інформувати про проведення судово-почеркознавчої експертизи особу, яка перевіряється, до моменту винесення постанови про призначення експертизи. Після того, як постановою винесена, слідчому необхідно співвіднести це ознайомлення з одержанням експериментальних зразків почерку і підписів. У цій ситуації чинник раптовості дозволить уникнути виникнення в особи, яка перевіряється, настанови на відмову від надання зразків.

Якщо є вагомі підстави вважати, що особа, яка перевіряється, відмовиться надати зразки почерку і підписів, то в якості порівняльного матеріалу необхідно використовувати умовно-вільні зразки. Наприклад, при одержанні від обвинуваченого (підозрюваного) будь-якої заяви або клопотання у справі йому можна запропонувати оформити їх таким чином, щоб вони були максимально зіставними з досліджуваним почерковим матеріалом.

Слідчий обґрунтовує необхідність саме такої форми документів при провадженні у кримінальних справах, пропонує внести до реквізитів цих документів певні слова, цифри, які є в почерковому матеріалі досліджуваних документів. При цьому можна рекомендувати особі, яка перевіряється, виконати текст у прописному варіанті, почерком за типом друкарського та іншими способами, схожими з почерком у досліджуваному документі.

3. Тактичні прийоми, спрямовані на спілкування з особою, яка перевіряється, і вплив на неї. Їх використання дозволяє слідчому встановити психологічний контакт з особою, яка перевіряється; створити сприятливу обстановку слідчої дії; запобігти або уникнути відмови особи від надання зразків; одержати орієнтуючу інформацію про наміри особи спотворити почерковий матеріал, який відбирається, і своєчасно запобігти їй протидії.

Для встановлення психологічного контакту з особою, яка перевіряється, можуть бути рекомендовані такі прийоми [9, с. 197]:

- бесіда з особою на вільну тему, з можливим повідомленням інформації про її сім'ю, що не відноситься до матеріалів розслідування;

- позитивна оцінка її громадських, особистих, професійних якостей;

- вираз співчуття і розуміння стану обвинуваченого, з'ясування умов знаходження його у слідчому ізоляторі та ін.

Тактичні прийоми, спрямовані на встановлення спроби особи, яка перевіряється, спотворити свій почерк тісно пов'язані з участю у ході цієї слідчої дії спеціаліста-почеркознавця. При виявленні ознак спотворення (уповільнення, прискорення темпу написання, зміна загальних ознак та ін.) спеціаліст повинен негайно сповістити про це слідчого.

У ході вербальної взаємодії з особою, яка перевіряється, слідчий здійснює психологічний вплив, який, на думку О.Р. Ратінова, є одним з елементів слідчої тактики [9, с.197]. Правомірний вплив повинен, перш за все,

спонукати особу, яка перевіряється, до свідомого перегляду своєї позиції, яка суперечить інтересам слідства.

4. Тактичні прийоми, спрямовані на усунення протидії особи, від якої відбираються експериментальні зразки почерку і підписів.

Розглянуті нами раніше [10, с.197] форми і прийоми протидії осіб відбиранню експериментальних зразків почерку та підписів зумовлюють необхідність наукової розробки спеціальних тактичних прийомів та їх систем, які дозволяють нейтралізувати протидію і досягти поставленої мети – одержання експериментальних зразків порівняння, які задовольняють вимоги безсумнівності, репрезентативності і зіставності.

На сьогодні у криміналістиці й судовому почеркознавстві не розроблені системи тактичних прийомів, які спрямовані на подолання протидії осіб, які перевіряються, при відбиранні у них експериментальних зразків почерку та підписів.

Нами пропонуються наступні прийоми, що можуть бути використані ізольовано одне від одного, або у поєднанні, що утворює тактичну комбінацію „Подолання відмови особи, яка перевіряється, від надання експериментальних зразків почерку та підписів”.

А. При відмові від надання експериментальних зразків почерку та підписів:

- повідомлення про мету цієї слідчої дії та її необхідність для встановлення обставин злочину;

- пропозиція особі змінити свою поведінку;

- використання переконання у формі наказу;

- переконання особи у неправильності зайнятої нею позиції;

- роз'яснення необхідності надання допомоги слідчим органам;

- використання факту надання свідчень свідками, співучасниками у справі про виконання досліджуваного тексту або підпи-

сів саме особою, від якої відбираються експериментальні зразки, у певних умовах і певним способом.

Слід зазначити, що більшість запропонованих прийомів заснована на психологічному впливі на особу, яка перевіряється. Дійсно, емоційний вплив на позитивні сторони особи, від якої відбираються зразки почерку та підписів, нерідко призводить до її відмови від протидії.

У випадку, якщо пропозиція особі змінити своя поведінку впливу не має, використовується переконання у формі наказу, як одного з різновидів переконання. Така форма переконання у деяких випадках надає можливість різко змінити позицію особи, яка бере участь у відібранні експериментальних зразків почерку та підписів, змінити конфліктну ситуацію на сприятливу.

Важливе значення має тактичний прийом, пов'язаний з роз'ясненням неправильно зайнятої позиції протидії особі, від якої відбираються експериментальні зразки почерку і підписів. Цей прийом також заснований на методі переконання. Процес переконання повинен сприяти особі розібратися у суперечливих обставинах, допомогти прийняти правильне рішення, виявити допущені помилки, усвідомити свою провину.

Позитивного ефекту досягає тактичний прийом, який полягає у повідомленні про мету й необхідність відібрання зразків для проведення судово-почеркознавчої експертизи. Тактичний прийом, спрямований на переконання особи у сприянні органам розслідування, полягає у роз'ясненні обвинуваченому положень ст.ст. 45, 66 КК України.

Якщо під впливом прийомів емоційного характеру особа відмовляється надати експериментальні зразки почерку та підписів, то слід використовувати прийом логічного впливу, який полягає у використанні свідчень свідків, співучасників про виконання досліджуваного тексту або підписів саме особою, яка перевіряється.

Б. При спотворенні особою, яка перевіряється, свого почерку – прискорення темпу та тривалості письма.

При повідомленні спеціаліста-почеркознавця, який бере участь у відібранні зразків, про спроби спотворити почерк необхідно не тільки прискорити темп написання, але й збільшити тривалість часу відібрання. Мета такого прийому – «стомити» пишучого, щоб він втратив контроль з деавтоматизації своїх рухів і внесенню до почерку різних спотворень.

В. При повідомленні неправдивої інформації про незнання особою, яка перевіряється, транскрипції підпису конкретної людини у випадку підозри, що досліджуваний підпис виконаний особою, яка перевіряється, від її імені – надання особі досліджуваного підпису для короткочасного візуального огляду. Запропонований нами тактичний прийом не традиційний, тому вимагає окремого розгляду.

У слідчій та експертній практиці однією зі складних і таких, що найчастіше зустрічається, задач є дослідження підпису, виконаного від імені іншої особи, з наслідуванням справжнього підпису. Найчастіше підробка підписів здійснюється такими способами: “на око”, “по пам'яті”, “у результаті тренування”.

У методичній літературі можна зустріти суперечливі рекомендації щодо виду і кількості зразків порівняння і способів їх відібрання для експертного дослідження підписів, виконаних від імені іншої особи з наслідуванням справжнього підпису.

Так, В.С. Бергер та О.П. Сапун рекомендують в особи, яка перевіряється, відбирати зразки підпису і рукописного тексту. В експериментальних зразках почерку повинні бути слова, які включають поєднання букв у досліджуваному підписі. Особі, яка перевіряється, пропонується виконати декілька зразків підписів від імені особи, підпис якої досліджується. При цьому забороняється показувати особі, яка перевіряється, справжній підпис або давати його змальовувати [11, с.15].

Проте автори не наводять будь-яких аргументів щодо зазначеної заборони. О.М. Фількова для цього виду досліджень пропонує надавати експерту зразки підписів і текстів, виконаних як особами, від імені яких виконані підписи, так і особою, яка перевіряється. При цьому підписи осіб, які перевіряються, повинні бути виконані не від свого імені, а від імені особи, чий підпис досліджується [12, с.89]. Про те, чи показувати досліджуваний підпис особі, яка перевіряється, чи ні при відібранні у неї зразків підписів від імені іншої особи, не згадується.

В інших посібниках зазначений аспект технології відібрання експериментальних зразків підпису від особи, яка перевіряється, взагалі не розглядається.

Аналіз наведених рекомендацій дозволяє поставити важливі для слідчої й експертної практики питання, які вимагають вирішення.

По-перше, який тактичний прийом застосувати слідчому у випадку, якщо особа, яка перевіряється, заявляє про те, що не знає, як розписується особа, підпис якої є досліджуваним? Чи слід обмежитися відібранням рукописного тексту, у словах якого є поєднання букв, однакових з досліджуваним підписом? А як вчинити, якщо досліджуваний підпис має обмежену кількість букв або взагалі безбуквену транскрипцію? У такому разі, за наявності тільки зразків почерку, проведення ідентифікаційного дослідження практично неможливе, оскільки поєднання букв у словах і в підписі, як правило, мають різні характеристики. Як відзначають Л.А. Вінберг та М.В. Шванкова, на відміну від почерку: „у підписі виникають своєрідні побудови, з'являються спрощення букв, їх елементів та їх поєднань, збільшується темп руху, автоматизм досягає найвищого рівня” [13, с. 178].

По-друге, чи необхідно показувати (або давати змальовувати) особі, яка перевіряється і від якої відбираються зразки підписів від імені іншої особи, справжній підпис?

Для вирішення поставлених питань був проведений експеримент, у ході якого визначався ступінь схожості справжніх і підроблених підписів, виконаних вказаними вище трьома способами. Імітаторами виступали 120 студентів вузів, які мали різний ступінь загальної пам'яті, спеціальної пам'яті графічних зображень і здібність до малювання. Кожному випробуваному були показані підписи різного ступеня складності, тривалість сприйняти кожного підпису складала приблизно 5 хвилин. Потім випробувані повинні були виконати підписи: а) «змалюванням без попередньої підготовки»; б) «змалюванням з попередньою підготовкою»; в) «по пам'яті» через 15-20 хвилин після сприйняття. Були одержані такі результати.

При підробці підпису «змалюванням без попередньої підготовки» досягається близька зовнішня схожість. Проте, оскільки виконання підписів у цих випадках є процесом неавтоматичним, то у підписі-підробці виявляються ознаки, які свідчать про незвичні рухи виконавця: звивистість рухів, тупі начала й закінчення рухів, втрата темпу через невиправдані зупинки пишучого приладу та ін. Прагнучі досягти максимальної зовнішньої схожості, підроблювач втрачає істотні часткові ознаки, що дозволяють експертним дослідженням встановити недостовірність підпису. У результаті попереднього тренування, тобто багаторазового повтору ознак справжнього підпису, які запам'яталися (спочатку через безпосереднє зорове сприйняття, а з часом і без нього), у виконавців вироблялася письмова навичка. Внаслідок цього при виконанні підпису від імені іншої особи виконавцям вдавалося відобразити загальні і деякі часткові ознаки підроблюваного підпису. При наслідуванні „по пам'яті”, як правило, також не вдається досягти повної схожості зі справжнім підписом. У цьому випадку при відтворенні підпису увага підроблювача спрямована на

його загальний вигляд, а деякі загальні й більшість часткових ознак не знаходять свого прояву.

Проведеним авторами дослідженням експериментальних підписів, які виконані студентами всіма трьома видами наслідування, встановлені ознаки, які різняться: загальні (виробленість, форма і протяжність рухів по вертикалі і горизонталі, зв'язність, будова лінії рядка підпису та ін.) і окремі (ті ж, що властиві ознакам почерку, а також такі, що відображають особливості виконання безбуквені частини підпису: розміри кутів, ступінь кривизни дугоподібних елементів, розміщення розчерку та ін.). Встановлені розбіжності дозволяють зробити категоричний негативний висновок про тотожність особи, яка виконала досліджуваний підпис й експериментальні зразки.

Таким чином, проведені експерименти показали, що рекомендації В.С. Бергера та О.П. Сапуна про заборону показу досліджуваного підпису особі, яка перевіряється, - необґрунтовані. Огляд справжнього підпису особою, яка перевіряється, не призводить до його повного копіювання. Наш особистий досвід роботи експертом і проведені експерименти підтверджують висновок Л.Ю. Ароцкера про те, що «експертна практика не знає випадків, коли б у підписі, виконаному з наслідуванням у результаті тренування, і справжніх підписах певної особи співпадали крім загальних ознак, всі без винятку часткові ознаки» [14, с.167].

У зв'язку з цим, ми вважаємо, що слід відмовитися від існуючих рекомендацій. У випадку, якщо особа, яка перевіряється, заявляє про те, що їй невідомо, як розписується особа, підпис від імені якої є досліджуваним (її конструкція, транскрипція), то їй необхідно надати для короткочасного огляду (не змальовування) вільні зразки підписів особи, від імені якої виконаний досліджуваний спірний підпис. Якщо зазначена демонстрація неможлива

у зв'язку з відсутністю вільних зразків підпису, то особі, яка перевіряється, надається підпис у досліджуваному документі – речовому доказі.

На користь запропонованих рекомендацій свідчать не тільки результати проведених експериментів, але й наукові засади почеркознавства, і, зокрема, основні властивості підписів. Підпис, як почерковий матеріал, має такі ідентифікаційні властивості, як індивідуальність й стійкість. Л.А. Вінберг та М.В. Шванкова відзначають, що процес формування підпису може йти значно швидше, ніж процес формування навичок почерку. У підписі виявляється високий ступінь автоматизму, а сам підпис набуває значної стійкості. Частини повторення вдосконалюють і закріплюють навички виконання підпису [13, с.178]. Тому, для того, щоб змінити свій підпис або виконати підпис від імені іншої особи, необхідно виробити новий динамічний стереотип, необхідний тривалий час і тренування. В умовах же короткочасного огляду особою, яка перевіряється, чужого підпису це практично неможливе, оскільки «специфічні для письма людини нервові зв'язки виробляються й закріплюються протягом тривалого періоду» [15, с.286]. Доречно навести слова засновника судової експертизи документів Є.Ф. Буринського про те, що «судово-доказова сила письмових актів базується на переконанні, що кожній людині належить особливий почерк, відмінний від всіх інших і здатний, у разі потреби, служити надійним визначником її особи. Якби кожен міг вільно писати будь-яким почерком, письмові докази не мали б сенсу» [16, с.205].

Висновки. За результатами дослідження та викладеного вище, автори стверджують, що:

1. Застосування слідчим, стороною захисту та судом систем тактичних прийомів у конфліктних і безконфліктних ситуаціях при відібранні зразків з метою одержання доброякісних експериментальних зразків почерку та

підписів, є необхідною передумовою ефективності проведення судово-почеркознавчої експертизи.

2. Вибір тактичних прийомів відібрання експериментальних зразків для експертного дослідження на етапі підготовки судово-почеркознавчої експертизи ґрунтується на результатах прогнозування слідчої ситуації, що склалася, поведінки особи, яка перевіряється. Прогноз здійснюється двома способами: безпосереднім сприйняттям особистісних характеристик особи, яка перевіряється, під час проведення попередніх слідчих дій; опосередковано – шляхом збирання й аналізу інформації, яка характеризує особу.

3. Тактичні прийоми відібрання експериментальних зразків почерку та підписів класифікуються за: 1) етапами проведення (такі, що використовуються на підготовчому та робочому етапах); 2) об'єктом впливу (особа, яка перевіряється, почерковий матеріал); 3) видом слідчої ситуації (сприятлива, конфліктна); 4) характером інформації, що передається особі, яка перевіряється (матеріалізована, словесна); 5) змістом (операційні, поведінкові прийоми). Сукупність тактичних прийомів створює тактичну комбінацію, метою якої є одержання репрезентативних, якісних зразків.

4. Залежно від слідчої ситуації, яка склалася, системи тактичних прийомів відібрання зразків, спрямовані на: 1) встановлення обставин та умов виконання рукопису; 2) одержання зразків почерку особи, яка перевіряється, у ситуації можливої її відмови; 3) спілкування з особою, яка перевіряється, і вплив на неї у ході відібрання зразків; 4) подолання протидії особи, яка перевіряється.

5. Тактичні прийоми подолання протидії особи, яка перевіряється, включають: а) при відмові від надання експериментальних зразків почерку та підписів – використання прийомів психологічного впливу та логічного переконання; б) при спотворенні особою, яка перевіряється, свого почерку – прискорення

темпу та тривалості написання; в) при повідомленні неправдивої інформації про незнання особою, яка перевіряється, транскрипції підпису конкретної людини – надання особі досліджуваного підпису для короткочасного візуального огляду. Останній прийом заснований на результатах проведеного автором експерименту.

Перспективи подальшого використання. На переконання авторів, практична реалізація вище викладених положень в ході досудового розслідування, має позитивно вплинути на рівень тактико-криміналістичного забезпечення досудового слідства, якісний стан діяльності слідчих з виявлення прийомів протидії осіб, які перевіряються та подолання їх, покращить тактичний потенціал сторони обвинувачення, захисту та суду при проведенні судово-почеркознавчої експертизи і отриманні зразків почерку та підписів.

Література:

1. Шабанов В.Б. Особенности информационно-криминалистических технологий // Криминалистическое обеспечение расследования преступлений: материалы Междунар. науч.-практ. конф., посвящ. 45-летию кафедры криминалистики юрид. фак. БГУ, Минск, 12-13 окт. 2017 г. Минск: Изд. центр БГУ, 2017. – С. 10-11.
2. Коновалова В.Е. Криминалистическая тактика: принципы и функции // Криминалистика и судебная экспертиза. – К.: Вища школа, 1981. – Вып. 22. – С.40 – 47.
3. Комиссаров В.И. Теоретические проблемы следственной тактики. – Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1987. – 156с.
4. Комарков В.С. Тактика допроса: Учебное пособие. – Х.: Вища школа, 1975. – 64с.
5. Шепитько В.Ю. Теоретические проблемы систематизации тактических приемов в криминалистике. – Х.: РИП Оригинал, 1995. – 200с.
6. Комарков В.С. Вопросы систематизации тактических приемов расследования // Вопросы криминалистической методологии, тактики и методики расследования. – М.: Юрид. лит., 973. – С.68 - 97.
7. Коновалова В.Е., Шепитько В.Ю. Криминалистическая тактика: теории и тенденции: Учеб. пособие. – Х.: Гриф, 1997. – 256с.

8. Белкин Р.С. Курс криминалистики в 3 т. Т. 3: Криминалистические средства, приемы и рекомендации. – М.: Юристъ, 1997. – 480с
9. Ратинов А.Р. Судебная психология для следователей. – М.: ООО «Юрлитинформ», 2001. – 352с.
10. Семеніхін М.В., Качурин С.Г. Протидія зацікавлених осіб при проведенні судово-почеркової експертизи: поняття, форми та прийоми // Криміналістичний вісник: Наук. - пр. збірник – Київ, 2018. – Вип. 1 (29). – С. 233-242.
11. Бергер В.Е., Сапун А.П. Подготовка и направление материалов для проведения судебных экспертиз. – К.: РИО МВД УССР, 1974. – 78с.
12. Филькова О.Н. Справочник эксперта-криминалиста. – М.: Юриспруденция, 2001. – 464с.
13. Винберг Л.А., Шванкова М.В. Почерковедческая экспертиза: Учебник для вузов МВД СССР. – Волгоград: Изд. «Волгоградская правда» 1977. – 208с.
14. Ароцкер Л.Е. Основные вопросы криминалистического исследования подписей, выполненных с подражанием. / Теория и практика криминалистической экспертизы. – М., 1958. – №3. – С.136 – 179.
15. Криминалистика: Учебник / Отв. ред. Н.П. Яблоков. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 2001. – 718с.
16. Буринский Е.Ф. Судебная экспертиза документов, производство ее и пользование ею. – М.: «ЛексЭст», 2002. – 464с.

References:

1. Shabanov V.B. Osobennosti ynfomatsonno-krymynalystycheskykh tekhnolohiy // Krymynalystycheskoe obespechenye rassledovaniya prestupleniy: materyaly Mezhdunar. nauch-prakt. konf., posviashch. 45-letiyu kafedry krymynalystyky yuryd. fak. ВНУ, Мynsk, 12-13 okt. 2017 h. Мynsk: Yzd. tsentr ВНУ, 2017. – S. 10-11.
2. Konovalova V.E. Krymynalystycheskaia taktyka: pryntsypy y funktsyy // Krymynalystyka y sudebnaia ekspertyza. – K.: Vyshcha shkola, 1981. – Выр. 22. – S.40 – 47.

3. Komysarov V.Y. Teoretycheskye problemy sledstvennoi taktyky. – Saratov: Yzd-vo Saratovskoho un-ta, 1987. – 156s.
4. Komarkov V.S. Taktyka doprosa: Uchebnoe posobyе. – Kh.: Vyshcha shkola, 1975. – 64s.
5. Shepytko V.Iu. Teoretycheskye problemy systematyzatsyy taktycheskykh pryemov v krymynalystyke. – Kh.: RYP Oryhynal, 1995. – 200s.
6. Komarkov V.S. Voprosy systematyzatsyy taktycheskykh pryemov rassledovaniya // Voprosy krymynalystycheskoi metodolohyy, taktyky y metodyky rassledovaniya. – M.: Yuryd. lyt., 1973. – S.68 – 97.
7. Konovalova V.E., Shepytko V.Iu. Krymynalystycheskaia taktyka: teoryy y tendentsyy: Ucheb. posobyе. – Kh.: Hryf, 1997. – 256s.
8. Belkin R.S. Kurs krymynalystyky v 3 t. T. 3: Krymynalystycheskye sredstva, pryemy y rekomendatsyy. – M.: Yuryst, 1997. – 480s
9. Ratynov A.R. Sudebnaia psykholohiya dlia sledovatelei. – M.: ООО «Iurlytynform», 2001. – 352s.
10. Semenikhin M.V., Kachuryn S.H. Protydiia zatsikavlenykh osib pry provedenni sudovo-pocherkovnoy ekspertyzy: poniattia, formy ta pryomy // Krymynalystychnyi visnyk: Nauk. - pr. zbirnyk – Kyiv, 2018. – Выр. 1 (29). – S. 233-242.
11. Berher V.E., Sapun A.P. Podhotovka y napravlenye materyalov dlia provedeniya sudebnykh ekspertyz. – K.: RYO MVD USSR, 1974. – 78s.
12. Fylkova O.N. Spravochnyk eksperta-krymynalysta. – M.: Yurysprudentsyya, 2001. – 464s.
13. Vynberh L.A., Shvankova M.V. Pocherkovedcheskaia ekspertyza: Uchebnyk dlia vuzov MVD SSSR. – Volhohrad: Yzd. «Volhohradskaia pravda» 1977. – 208s.
14. Arotsker L.E. Osnovnye voprosy krymynalystycheskoho yssledovaniya podpsey, vypolnennykh s podrazhanyem. / Teoryia y praktyka krymynalystycheskoi ekspertyzy. – M., 1958. – №3. – S.136 – 179.
15. Krymynalystyka: Uchebnyk / Otv. red. N.P. Yablokov. – 2-e yzd., pererab. y dop. – M.: Yuryst, 2001. – 718s.
16. Burynskiy E.F. Sudebnaia ekspertyza dokumentov, proyzvodstvo ee y polzovanye eiu. – M.: «LeksЭst», 2002. – 464s.

Качурин С.Г. Семеніхін М.В. Тактичний арсенал слідателя: системи тактичних прийомів отримання експериментальних образців почерка і підписей. - Стаття.

В статті досліджені норми діючого законодавства і проблеми по вопросам тактики отримання експериментальних образців почерка і підписей в умовах протидії, при проведенні судово-почерковедчих експертиз.

Осуществлена разработка системы тактических приемов и криминалистических рекомендаций по преодолению и предупреждению противодействия проверяемых лиц, которая обеспечивала бы быстроту и результативность решения задач досудебного следствия и судебного процесса при проведении судебно-почерковедческих экспертиз.

Ключевые слова: судебно-почерковедческая экспертиза, образцы почерка и подписей, отображение образцов, противодействие проведению почерковедческой экспертизы, системы тактической приемов.

Kachurin S.G., Semenikhin M.V. Tactical arsenal of investigator: systems of tactical receptions of receipt of experimental standards of handwriting and signatures. – Article.

The successful solution of the tasks to be resolved by an expert-handwriting expert is determined by the quantity and quality of handwriting samples and signatures, and the professional skill of the investigator, which he receives and selects during the corresponding investigative action (Chap. 15, 16 of the CPC, Articles 234, 237, 245 of the CPC), as well as the presence (absence) of counteraction of the selected samples by the audited entities. The latter circumstance significantly affects the comparison of comparison samples with the studied handwriting material. Therefore, the relevance of the research topic is determined by the need to develop a system of tactical techniques and forensic recommendations for overcoming and preventing the counteraction of audited persons, which would ensure the speed and effectiveness of solving the problems of pre-trial investigation and judicial process in conducting forensic handwriting examinations.

The aim of the study is the analysis of theoretical issues and the development of practical recommendations on the tactics of selecting experimental handwriting samples and signatures in the face of opposition, during forensic handwriting examinations.

In this regard, the objective of our study is to develop tactical methods for the selection of experimental handwriting samples and signatures, to systematize them depending on situational conditioning, and to identify the features of their implementation.

According to the authors, the practical implementation of the above provisions during the pre-trial investigation should positively affect the quality of the investigator's activity in identifying methods for counteracting verified persons during the forensic handwriting examination and selection of experimental handwriting samples and signatures from them, thereby improving the level of tactical and forensic ensure pre-trial investigation.

According to the results of the study and the foregoing, the authors argue that:

1. The use of tactical techniques by the investigator in conflict and conflict-free situations when sampling in order to obtain benign experimental handwriting and signature samples is a prerequisite for the effectiveness of a forensic handwriting examination.

2. The choice of tactics of the experimental design for the expert study, at the stage of preparing the forensic handwriting examination, is based on the results of forecasting the investigative situation, the behavior of the person being verified. The forecast is carried out in two ways: by direct perception of the personality characteristics of the person being checked, during the previous investigative actions; direct way of collecting and analyzing information that characterizes a person.

3. Tactical techniques for selecting experimental handwriting samples and signatures are classified by: 1) the stages of the conduct (which are used in the preparatory and working stages); 2) the object of influence (the person being checked; handwriting material); 3) the type of investigative situation (favorable, conflict); 4) by the nature of the information that is transmitted to the person who is being verified (materialized, verbal); 5) content (operational, behavioral techniques). The combination of tactical techniques creates a tactical combination, the purpose of which is to obtain representative, high-quality samples.

4. Depending on the investigative situation, the current system of tactical sampling techniques, aimed at: 1) establishing the circumstances and conditions of the manuscript; 2) obtaining samples of the handwriting of the auditee, in a situation of possible failure; 3) communication with the person being checked, and the impact on her during the sampling; 4) overcoming the opposition of the person who is being checked.

5. Tactical techniques to overcome the opposition of the inspected person include: a) in case of refusal to provide experimental samples of handwriting and signatures - the use of methods of psychological influence and logical conviction; b) in case of distortion by the person being checked of his handwriting - acceleration of the pace and duration of writing; c) when reporting false information about the person's ignorance of being verified of the transcription of the signature of a specific person - providing the person with the test signature for a short visual inspection. The last trick is based on the results of an experiment conducted by the author.

Keywords: forensic handwriting examination, handwriting and signature samples, selection of samples, opposition to conducting handwriting examination, tactical techniques system.

Авторська довідка:

Качурін Сергій Гурійович – к.ю.н., доцент,
доцент кафедри конституційного права Східно-
українського національного університету імені
Володимира Даля.

Семеніхін Максим Вікторович – директор
Луганського науково-дослідного експертно-кримі-
налістичного центру МВС України.

Стаття надійшла до редакції 17 грудня 2019р.